

اساسی سازی نهاد خانواده: مطالعه تطبیقی جایگاه خانواده در قوانین اساسی کشورهای اسلامی و اروپایی

علی مشهدی^۱، سیده مینا موسوی^۲

چکیده

در قوانین اساسی برخی کشورها اصل مستقلی بر موضوع خانواده و لزوم حمایت دولت از نهاد خانواده اختصاص داده شده است. این موضوع نشان دهنده اهمیت قانون گذاران به موضوع خانواده است. در دو دهه گذشته قانون اساسی به طور فزاینده ای در حل و فصل مسائل حقوق خانواده نقش ایفا کرده است. پژوهش حاضر با هدف بررسی این مسئله که نهاد خانواده در قوانین اساسی کشورهای غربی و اسلامی چگونه تدوین و قانون گذاری شده است، انجام شد. بدین منظور، قانون اساسی برخی کشورهای اروپایی و کشورهای مسلمان شامل هشت کشور اروپایی (آلمان، اسپانیا، پرتغال، لهستان، سوئیس، یونان، کرواسی) و هشت کشور مسلمان (کویت، سوریه، عربستان، بحرین، مصر، پاکستان، افغانستان) به شیوه تحلیلی- اسنادی با تأکید بر تطبیق قوانین بررسی شد. نتایج نشان داد اگرچه تشکیل و اداره خانواده یکی از مسائل مربوط به روابط شخصی و خصوصی افراد است، چون خانواده واحد بنیادین جامعه و محلی است این نهاد اهمیت ویژه ای برای قانون گذاران داشته است، تاجایی که از دایره روابط خصوصی اشخاص خارج و به حوزه حقوق عمومی وارد شده است. نتایج و دستاورد پژوهش حاضر می تواند مورد توجه مقنن و نهاد پاسدار قانون اساسی در ایران (شورای نگهبان) و سایر کشورها قرار گیرد.

واژگان کلیدی: خانواده، قانون اساسی، اساسی سازی، کشورهای اسلامی، کشورهای اروپایی.

DOI: 10.22034/IJWF.2024.18614.2268

نوع مقاله: پژوهشی تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۲/۲۲ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳/۰۵/۱۰ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۵/۳۱

۱. دانشیار گروه حقوق عمومی و بین الملل، دانشکده حقوق، دانشگاه قم، قم، ایران. (نویسنده مسئول)
Email: Droitenviro@gmail.com 0000-0001-8439-1384

۲. کارشناس ارشد حقوق عمومی، دانشکده حقوق، دانشگاه قم، قم، ایران.
Email: m.mousavi.1795@gmail.com 0000-0002-9763-6499

Constitutionalization of the Family: A Comparative Study of the Family Position in the Constitutions of Islamic and European Countries

Ali Mashhadi,¹ Seyedeh Mina Mousavi²

In the constitutions of some countries, an independent principle has been dedicated to the issue of the family and the need for the state to support the family. This indicates the importance that legislators attach to the issue of the family. In the past two decades, the constitution has increasingly played a role in resolving family law issues. The current study was conducted with the aim of examining how the family has been formulated and legislated in the constitutions of Western and Islamic countries; thus, the constitutions of some European and Muslim countries, including eight European countries (Germany, Spain, Portugal, Poland, Switzerland, Greece, Croatia) and eight Muslim countries (Kuwait, Syria, Saudi Arabia, Bahrain, Egypt, Pakistan, Afghanistan), were examined in an analytical-documentary manner with an emphasis on the compatibility of laws. The results showed that although the formation and management of the family is one of the issues related to the personal and private relations of individuals, since the family is the fundamental unit of society and the locality, it has had a special importance for legislators of constitutions to the extent that it has left the circle of private relations of individuals and entered the field of public law. The results and achievements of this study can be of interest to the legislators and the constitutional guardianship body in Iran (Guardian Council) and other countries.

Keywords: family, constitution, constitutionalization, Islamic countries, European countries.

DOI: 10.22034/IJWF.2024.18614.2268

Paper Type: Research

Data Received: 2024/05/11

Data Revised: 2024/07/31

Data Accepted: 2024/08/21

1. Associate Professor, Department of Public and International Law, Faculty of Law, University of Qom, Qom, Iran.(Corresponding Author)

Email: droitenviro@gmail.com

 0000-0001-8439-1384

2. M.A. in Public Law, Faculty of Law, University of Qom, Qom, Iran.

Email: m.mousavi.1795@gmail.com

 0000-0002-9763-6499

۱. مقدمه

خانواده واحد بنیادین جامعه و کانون اصلی رشد و تعالی است. توافق عقیدتی و آرمانی در تشکیل خانواده، زمینه‌ساز حرکت تکاملی و رشدیابنده انسان است. این موضوع، اصلی اساسی است و فراهم کردن امکانات برای نیل به این مقصود از وظایف حکومت‌هاست. خانواده پیش از آنکه سازمان حقوقی باشد نهاد اجتماعی شناخته شده و ممتاز است. بنابراین، مفهوم آن تا حد زیادی تابع نظام سیاسی جامعه است. می‌توان گفت خانواده با جامعه زندگی مشترک دارد و پایه‌پای آن تحول یافته است. (صیوحی، ۱۳۹۳) در عصر حاضر به دلایل مختلفی مانند فردگرایی، انقلاب جنسیتی، تأکید بیش از حد بر تشابه حقوقی در جنس و تغییر در نگرش افراد و سبک زندگی آنها خانواده در معرض فروپاشی قرار گرفته است. در بیشتر جوامع، برنامه‌ریزی‌ها و سیاست‌گذاری‌ها در مورد خانواده در فضای دوگانگی فرد و خانواده دیده می‌شود (صیوحی، ۱۳۹۳). پیش‌بینی قوانین بنیادی درباره خانواده‌ها در قانون اساسی کشورها سندی اساسی است که خانواده‌ها را برای دهه‌ها، حتی نسل‌های آینده صیانت می‌کند. اصول درست و منطقی قوانین اساسی در ساختار و فرهنگ خانواده‌ها جای می‌گیرد و همه افراد به این باور می‌رسند که این اصول بر خانواده حاکم بوده و کلید اصلی استحکام خانواده‌ها در پایداری به این اصول است (مکلین^۱، ۲۰۰۶).

با این وجود، برخی از صاحب‌نظران معتقدند که حتی بدون وجود اصل مستقلى در مورد نهاد خانواده در قانون اساسی، دولت‌ها موظف به محافظت و پاسداری از حقوق بنیادین انسان‌ها هستند؛ زیرا این حقوق قبل از قانون اساسی و پیدایش دولت‌ها وجود داشته و دولت‌ها فقط مسئول حفظ و نگهداری از این حقوق هستند. (کیان‌پور، ۱۳۹۸) در قانون اساسی کشورهای آمریکا، نروژ، فنلاند، فرانسه و لبنان اصل مستقلى در مورد خانواده وجود ندارد، اما در قانون اساسی کشورهای ایران، افغانستان، ژاپن، تایلند، الجزایر، سوریه، عراق، کویت، مراکش، گرجستان، کرواسی، اسپانیا، ایتالیا و آلمان اصل مستقلى به موضوع خانواده اختصاص یافته است (کیان‌پور، ۱۳۹۸). اعلامیه جهانی حقوق بشر تصدیق می‌کند که «خانواده واحد طبیعی و بنیادی جامعه است و از حمایت جامعه و دولت برخوردار است». اظهارات

مشابهی در مورد اهمیت و نقش اساسی برای خانواده‌ها در ده‌ها کنوانسیون و قراردادهای بین‌المللی دیگر یافت می‌شود (لیند، ۲۰۱۰). قانون اساسی برخی کشورها و مفاد آن تلاش‌ها و استراتژی‌های مدافعان حقوق زنان را آگاهانه و هدفمند کرده است. مفاد مربوط به جنسیت بیانگر این است که قانون اساسی در مورد تبعیض جنسیتی مخالفت کرده و حقوق برابری را از نظر اجتماعی و سیاسی برای مردان و زنان قائل است. تاکنون جایگاه نهاد خانواده در قوانین اساسی برخی کشورهای اروپایی و مسلمان به طور تطبیقی بررسی نشده است. عمده مطالعات پیشین در حوزه خانواده و قانون اساسی مربوط به نهاد ازدواج و طلاق در قانون اساسی، برابری جنسیتی در قانون اساسی، حقوق زنان و قانون اساسی بوده است. برای مثال پرسیلا لمبرت و درسیلا اسکرانبر در سال ۲۰۱۳ مقاله‌ای با عنوان مقررات قانون اساسی و حقوق زنان، که مطالعه‌ای تطبیقی بین کشورهای آرژانتین، شیلی، بوتسوانا و آفریقای جنوبی است، منتشر کردند.

در سال ۲۰۱۰ مقاله‌ای از لایند واردلی با عنوان قانون اساسی ازدواج و قانون اساسی ملل را منتشر شد که در آن نهاد ازدواج در قوانین اساسی کشورهای جهان بررسی شده است. در این پژوهش برای نخستین بار، جایگاه نهاد خانواده در قوانین اساسی کشورهای آلمان، اسپانیا، پرتغال، ایتالیا، لهستان، سوئیس، یونان، کرواسی، کویت، ایران، سوریه، عربستان، بحرین، مصر، پاکستان، افغانستان به صورت تطبیقی بررسی شده است. پرسش اصلی تحقیق این است که قوانین اساسی این کشورها چه جایگاهی برای نهاد خانواده در نظر گرفته‌اند. نتایج پژوهش می‌تواند مورد استفاده مقنن قانون اساسی، اسناد بالادستی و نهاد ناظر قانون اساسی در ایران باشد. رویکرد کلی موضوعات کلان حقوق خانواده در قوانین اساسی کشورهای اسلامی و اروپایی می‌تواند مورد توجه مقنن اساسی و عادی قرار گیرد.

۲. چارچوب نظری پژوهش

۲-۱. اساسی‌سازی نهاد خانواده: مفهوم و قلمرو

اساسی‌سازی به فرآیند تغییر و تحولی می‌گویند که به سبب رخنه و نفوذ هنجارهای اساسی در گرایش‌های مختلف علم حقوق (از جمله حقوق خانواده) و آمیختن مجموعه نظم حقوقی

به این هنجارها ایجاد می‌شود (تقی‌زاده دوغیکلا، ۱۳۸۳) که به صورت دو حالت اساسی سازی شکلی یا ماهوی است (مشهدی، ۱۳۹۳). در بسیاری از قوانین اساسی کشورهای جهان، اصل مستقلی به موضوع نهاد خانواده اختصاص داده شده است، ولی اساسی سازی شکلی نهاد خانواده و اشاره صرف به آن در متن قانون اساسی کافی نیست، بلکه این امر می‌تواند آثار حقوقی متعددی را در نظم هنجاری به دنبال داشته باشد. برخی از حقوق دانان، نفس اختصاص مواد ویژه به موضوعی مانند خانواده در قوانین اساسی را حاکی از عملی نمادین می‌دانند (گرچی ازندیانی، ۱۳۸۸). به همین دلیل، سبب اساسی سازی نهاد خانواده می‌تواند واجد آثار بنیادین هنجار مرجع در نظام قضایی، تقنینی و اجرایی باشد (ساین^۱؛ میلارد^۲، ۲۰۰۵). در پژوهش حاضر موضوع نهاد خانواده و حمایت از آن، نهاد ازدواج و اصل برابری جنسیتی در قوانین اساسی کشورهای مطرح و بررسی شد.

۲-۲. اساسی سازی نهاد خانواده در قوانین اساسی کشورهای مسلمان

در قوانین اساسی برخی کشورهای اسلامی مانند ایران، نهاد خانواده اهمیت ویژه دارد. این اهمیت، حاکی از جایگاه مهم موضوع خانواده در منابع کلان نظام حقوقی است و اساسی سازی شکلی و ماهوی را به دنبال دارد.

۲-۲-۱. اساسی سازی نهاد خانواده در قانون اساسی ایران

در قانون و حقوق اساسی جمهوری اسلامی ایران، توجه ویژه‌ای به نهاد خانواده شده است. براساس بخشی از اصل دهم قانون اساسی، خانواده واحد بنیادی جامعه اسلامی است. همه قوانین و مقررات و برنامه‌ریزی‌های مربوط باید برای آسان کردن تشکیل خانواده، پاسداری از قداست آن و استواری روابط خانوادگی بر پایه حقوق و اخلاق اسلامی باشد. در روبه نهاد ناظر قانون اساسی و در سیاست‌های کلان و اسناد بالادستی مانند سیاست‌های کلی خانواده (ابلاغی از سوی رهبر انقلاب در سال ۱۳۹۵) قانون تسهیل ازدواج جوانان مصوب ۱۳۸۴، برخی مواد قانون مدنی و قانون حمایت خانواده (مصوب ۱۳۹۱) نیز به شاخصه‌های مورد اشاره در قانون اساسی توجه شده است. (شریعتی، بهرامی و صفدرزاده، ۱۴۰۲) علاوه بر این اصل بنیادین در

سایر اصول و بخش‌های قانون اساسی نیز به خانواده توجه ویژه‌ای شده است که می‌توان به مقدمه قانون اساسی و اصول ۳، ۱۰، ۲۱، ۲۸، الی ۳۱ و ۴۳ اشاره کرد. این اصول، قیومت، حضانت، زنان سالخورده، ولی شرعی و نظایر آن را شامل می‌شود. در مورد عدم موفقیت نظام حقوقی در اجرای کامل این موارد انتقاداتی نیز شده است (فرهنگی، روشن، و میرزایی امیرآبادی، ۱۳۹۳)؛ هرچند در این مورد قوانین و مقررات مناسبی دیده می‌شود.

۲-۲-۲. اساسی‌سازی نهاد خانواده در قانون اساسی کویت

در اصل نهم قانون اساسی کشور کویت از نهاد خانواده به طور صریح حمایت شده است که خانواده را اساس جامعه می‌داند. این قانون، دولت را به حمایت از خانواده از راه اتخاذ تصمیمات و سیاست‌گذاری موظف می‌کند. قانون حمایت از خانواده کویت در سال ۱۹۸۴ تصویب شد. (مکتبی، ۲۰۱۶) در قانون اساسی کشور کویت اصل مستقلاً در مورد نهاد ازدواج وجود ندارد؛ زیرا دین رسمی این کشور دین اسلام معرفی شده است. بدیهی است که تشکیل خانواده براساس تعالیم دین اسلام فقط با نهاد ازدواج میسر است، اما دولت را موظف به حمایت از نهاد ازدواج و تسهیل این امر نکرده است. در قانون اساسی این کشور برای استحکام بنیان خانواده و حل مشکلات خانواده‌های پرجمعیت یا تک‌والد، تکلیفی برای دولت مشخص نشده است. اصل برابری جنسیتی و برابری حقوق زن و مرد در اصل ۲۹ قانون اساسی این کشور تصریح شده است (مکتبی، ۲۰۱۶).

۲-۲-۳. اساسی‌سازی نهاد خانواده در قانون اساسی سوریه

قانون اساسی سوریه نهاد خانواده را کانون اساسی جامعه معرفی و دولت را به حمایت از نهاد خانواده موظف کرده است. براساس بند دوم اصل ۴۴ قانون اساسی این کشور، دولت موظف به حمایت از نهاد ازدواج است و لزوم سیاست‌گذاری برای برطرف کردن مشکلات مالی و اجتماعی برای تحقق امر ازدواج را برای دولت خاطرنشان می‌کند. در بند یکم اصل ۴۶ قانون اساسی کشور سوریه، دولت موظف است که هنگام بروز مشکلاتی مانند ازکارافتادگی، فقدان سرپرست، پیری و بیماری از خانواده‌ها حمایت کند. قانون اساسی این کشور براساس اصل ۴۵، حضور زنان در عرصه‌های سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی را تسهیل می‌کند. به موجب اصل ۲۵ قانون اساسی این کشور، زنان و مردان

حقوق اجتماعی و فرهنگی یکسان و برابر دارند و اصل برابری جنسیتی به صراحت بیان شده است. (رابو،^۱ ۲۰۱۶)

۲-۲-۴. اساسی سازی نهاد خانواده در قانون اساسی عربستان

قانون اساسی عربستان، اصل مستقلى را به تکریم نهاد خانواده اختصاص داده است. براساس اصل نهم قانون اساسی عربستان، خانواده، واحد بنیادین جامعه سعودی معرفی و اساس خانواده برپایه ایمان، عبودیت و اطاعت نسبت به خدا گذاشته شده است. براساس اصل دهم قانون اساسی این کشور، دولت موظف است در راستای حفظ ارزش‌های دینی و عربی در درون نهاد خانواده سیاست‌گذاری کند، اما در قانون اساسی عربستان نسبت به اتخاذ اقدامات و سیاست‌های رفاهی برای حمایت از نهاد خانواده، تکلیفی برای حکومت و دولت ارائه نشده است. در قانون اساسی کشور عربستان، اصلی به نام اصل برابری جنسیتی وجود ندارد و زنان و مردان در عرصه‌های اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی به‌ویژه اشتغال، حقوق یکسانی ندارند. بر همین اساس، هیچ قانونی برای حمایت از حقوق زنان در خانواده و اجتماع وجود ندارد. (قانون اساسی عربستان^۲، ۲۰۱۳)

۲-۲-۵. اساسی سازی نهاد خانواده در قانون اساسی بحرین

قانون اساسی بحرین، خانواده را بنیان و اساس جامعه می‌داند. براساس بند الف از اصل پنجم قانون اساسی بحرین، خانواده نهادی است که بر مبنای تعالیم اسلام تشکیل شده و کارکرد آن براساس فرامین اسلام تعریف می‌شود. براساس بند ب از اصل پنجم قانون اساسی این کشور، زنان با رعایت شروطی مانند عدم نقض قوانین دین اسلام و حفظ مصلحت خانواده می‌توانند در حوزه‌های سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی مانند مردان و برابر با آنها فعالیت کنند و دولت این امر را تضمین می‌کند. کشور بحرین در قانون اساسی خود اصل برابری جنسیتی را به صراحت بیان کرده است. براساس اصل ۱۸ قانون اساسی این کشور افراد از نظر جنسیت، حقوق یکسان دارند. (قانون اساسی بحرین^۳، ۲۰۱۷)

1. Rabo, A.
2. Saudi Arabia constitution
3. Bahrain constitution

۲-۲-۶. اساسی سازی نهاد خانواده در قانون اساسی مصر

قانون اساسی مصر، خانواده را کانون اساسی جامعه معرفی می‌کند و اصل مستقلى به تکریم نهاد خانواده اختصاص داده است. براساس اصل دهم قانون اساسی مصر، بنیان خانواده بر پایه مذهب، اخلاق و میهن پرستی تشکیل می‌شود و خانواده را اصل و محور تشکیل دهنده جامعه می‌داند. جامعه مصری از نهاد خانواده آغاز می‌شود و حکومت موظف است در حفظ کیان خانواده و استحکام بنیان خانواده تلاش کند. براساس اصل یازدهم قانون اساسی این کشور، حکومت باید در سیاست‌گذاری‌های خود مبنی بر اشتغال زنان این مسئله را در نظر داشته باشد که اشتغال زنان در قبال وظایف و کارکرد آنها در درون خانواده تداخل ایجاد نکند. براساس اصل نهم قانون اساسی مصر، به صراحت اصل برابری جنسیتی مطرح شده است به شرطی که این برابری جنسیتی مخالف با موازین اسلام و شریعت اسلام نباشد و تساوی حقوق زنان و مردان را در مسائل اقتصادی، فرهنگی، اجتماعی و سیاسی تضمین می‌کند. (قانون اساسی مصر، ۲۰۱۹)

۲-۲-۷. اساسی سازی نهاد خانواده در قانون اساسی پاکستان

براساس اصل ۳۵ قانون اساسی پاکستان، دولت موظف است از نهاد خانواده و ازدواج حمایت کند. دولت موظف است در راستای تحکیم بنیان خانواده قوانین و مقرراتی را وضع کند تا به بهبود شرایط خانواده‌ها در جامعه پاکستان منجر شود. برخلاف اینکه در اصل ۳۵ و در بند سوم اصل ۲۵ قانون اساسی پاکستان دولت موظف شده است تا برای حمایت از حقوق زنان و مادران تمهیداتی بیندیشد و قوانین لازم را مقرر کند، اما در جامعه پاکستان شرایط بسیار نامناسبی برای زنان و مادران از نظر شأن و کرامت انسانی و جایگاه آنها در خانواده وجود دارد. براساس بند دوم اصل ۲۵ قانون اساسی این کشور، اصل برابری جنسیتی به صراحت مطرح شده است و قانون اساسی این کشور حقوق یکسان و برابری برای مردان و زنان بیان می‌کند. (قانون اساسی پاکستان، ۲۰۱۸)

۲-۲-۸. اساسی سازی نهاد خانواده در قانون اساسی افغانستان

کشور افغانستان در دوره طالبان فاقد قانون اساسی است، ولی قانون اساسی سال ۱۳۸۲

به صراحت در یک اصل از نهاد خانواده حمایت می‌کند. قانون اساسی افغانستان قبل از طالبان در اصل ۵۴، خانواده را رکن اساسی و بنیان جامعه معرفی و دولت را به حمایت از این نهاد ملزم کرده است. دولت موظف است در سیاست‌گذاری‌ها و قوانین خود ارتقای سلامت جسمی و روحی خانواده‌ها را بر مبنای تعالیم اسلام مدنظر داشته باشد. قانون اساسی این کشور از نهاد ازدواج و لزوم قانون‌گذاری برای تسهیل آن دستورالعملی ندارد و هیچ‌گونه سیاست رفاهی برای استحکام خانواده اتخاذ نمی‌کند. قانون اساسی این کشور در اصل ۲۲ هرگونه تبعیض در حقوق زن و مرد را منع می‌کند و حقوق برابر و یکسانی را برای زنان و مردان در عرصه‌های مختلف قائل است. (قانون اساسی افغانستان، ۲۰۰۴)

۲-۳. اساسی سازی نهاد خانواده در قوانین اساسی کشورهای اروپایی

۲-۳-۱. اساسی سازی نهاد خانواده در قانون اساسی آلمان

حمایت از نهاد خانواده در قانون اساسی آلمان، اصلی بنیادین است. قانون اساسی آلمان، روابط حکومت و خانواده‌ها، روابط میان والدین و فرزندان را تنظیم می‌کند. اصل ۶ قانون اساسی آلمان هنجارهای اساسی را درباره خانواده و روابط خانوادگی ترسیم می‌کند. (عبدللهی و رستمی، ۱۳۹۵) خانواده‌ها به طور صریح توسط قانون حمایت می‌شوند و از خانواده‌های کم‌درآمد حمایت مالی انجام می‌شود. به موجب بند یکم اصل ۶ قانون اساسی آلمان، سیاست‌های رفاهی زیادی برای حمایت ویژه از خانواده در این کشور اتخاذ شده است. این سیاست‌ها شامل سیاست‌های مالیاتی، تحصیلی، بازار کار، حقوق بازنشستگی و... در زمینه حمایت از نهاد خانواده است. به موجب بند پنجم اصل ششم قانون اساسی این کشور، کودکان خارج از نکاح (هم‌باشی) به رسمیت شناخته می‌شوند که این موضوع سبب افزایش آمار تولد فرزندان نامشروع و رواج روابط خارج از نکاح شده است. همچنین، چون در قانون اساسی آلمان برای نهاد ازدواج تعریف دقیقی ارائه نشده است ازدواج همجنس‌گرایان در این کشور به رسمیت شناخته می‌شود. موضوع برابری جنسیتی در بند دوم اصل ۳ قانون اساسی این کشور مطرح شده است که مبنای مهم سیاست‌گذاری در حوزه زنان و خانواده به‌شمار می‌رود. در قانون اساسی آلمان، زنان و مردان برابر هستند و

دولت باید برابری جنسیتی را ترویج کند. (قانون اساسی آلمان^۱، ۲۰۱۴)

۲-۳-۲. اساسی سازی نهاد خانواده در قانون اساسی اسپانیا

قانون اساسی اسپانیا نهاد خانواده را اصلی بنیادی می داند و از آن حمایت می کند. براساس بند یکم اصل ۳۹ قانون اساسی اسپانیا، دولت موظف است در زمینه های اقتصادی و اجتماعی از خانواده ها حمایت کند. به موجب بند دوم اصل سی و دوم قانون اساسی این کشور، مقررات مربوط به چگونگی ازدواج و حقوق و وظایف مزدوجین و طلاق آنها توسط دولت وضع می شود. بنابراین، مزدوجین می توانند از زن و مرد و یا افراد همجنس باشند که به تبع آن، حقوق همجنس گرایان و ازدواج آنها به رسمیت شناخته می شود و آنها از سال ۲۰۰۵ میلادی می توانند ازدواج خود را به صورت رسمی ثبت کنند. براساس بند دوم اصل ۳۲ قانون اساسی این کشور، دولت ازدواج با محارم و فرزند خوانده را ممنوع اعلام کرده است و چند همسری نیز به موجب این اصل ممنوع است. در اصل ۱۴ قانون اساسی این کشور بجز برابری مردان و زنان در موضوع ازدواج، موضوع برابری جنسیتی مطرح شده است که به موجب آن زنان و مردان در عرصه های مختلف اجتماعی و سیاسی باید حقوق برابر و یکسان داشته باشند. (قانون اساسی اسپانیا^۲، ۲۰۱۱)

۲-۳-۳. اساسی سازی نهاد خانواده در قانون اساسی پرتغال

قانون اساسی پرتغال، خانواده را عنصری اساسی در جامعه می داند و از شمار قوانین اساسی است که قانون گذار در تدوین آن، حمایت ویژه و همه جانبه از نهاد خانواده به عمل آورده است. براساس بند یکم اصل ۶۷، خانواده اصلی بنیادین بوده و دولت ملزم به حمایت از خانواده و ایجاد شرایط لازم برای بهبود شرایط خانواده و استحکام خانواده است. در بند دوم ماده ۶۷ قانون اساسی این کشور، دولت موظف است که به اتخاذ سیاست هایی مانند حمایت از استقلال اجتماعی خانواده ها، حمایت از مادران و کودکان، همکاری در آموزش و پرورش فرزندان، تنظیم خانواده و... از بنیان خانواده حمایت کند. قانون اساسی پرتغال نگاه ویژه ای بر نقش پدر و مادری در راستای بهبود شرایط خانواده ها دارد. بندهای

سه‌گانه اصل ۶۷ قانون اساسی کشور پرتغال برای برای بهبود کیفیت نقش‌آفرینی والدین و استحکام بنیان خانواده سیاست‌های تشویقی ویژه‌ای دارد. براساس بند چهارم اصل ۳۶ قانون اساسی این کشور، کودکان متولد شده از رابطه خارج از ازدواج، حمایت می‌شوند و به موجب آن هرگونه رفتار تبعیض‌آمیز ادارات و نهادها بر این کودکان ممنوع است. همچنین روابط خارج از ازدواج هم منع قانونی ندارد. براساس بند دوم اصل ۱۳، این کشور در سال ۲۰۱۰ ششمین کشوری بود که ازدواج همجنس‌گرایان را به رسمیت شناخت. در این نوع ازدواج، اجازه به فرزندی گرفتن فرزندخوانده وجود ندارند. به موجب بندهای یکم و دوم اصل ۱۳، زنان و مردان حقوق برابر و یکسانی دارند. (قانون اساسی پرتغال^۱، ۲۰۰۵)

۲-۳-۴. اساسی‌سازی نهاد خانواده در قانون اساسی ایتالیا

قانون اساسی کشور ایتالیا به صراحت از نهاد خانواده حمایت کرده است. براساس اصل ۲۹ قانون اساسی ایتالیا، دولت از نهاد خانواده حمایت می‌کند و خانواده‌ای را به رسمیت می‌شناسد که از راه ازدواج تشکیل شده باشد. به موجب این اصل، زنان و مردان در امر ازدواج حقوق یکسانی دارند. براساس اصل ۳۱ دولت با اقدامات اقتصادی از خانواده‌های پرجمعیت حمایت مالی انجام می‌دهد تا شرایط زندگی را برای آنها تسهیل کند. به موجب اصل ۳۰ قانون اساسی این کشور، فرزندان متولد شده از روابط خارج از ازدواج به رسمیت شناخته می‌شوند و توسط دولت حمایت می‌شوند. به تبع این اصل، برای این روابط منع قانونی وجود ندارد. براساس این اصل، حقوق یکسان و برابری در امر سرپرستی و حضانت فرزندان برای زوجین وجود دارد. به موجب اصل ۳۷ و ۵۱ قانون اساسی ایتالیا، زنان و مردان در ازای اشتغال و کار برابر حقوق یکسانی دارند و بیان می‌دارد که شرایط کار برای زنان باید طوری باشد که امکان ایفای نقش مادری را در قانون خانواده داشته باشد. در اصل سوم قانون اساسی این کشور موضوع برابری جنسیتی مطرح شده است. (قانون اساسی ایتالیا^۲، ۲۰۱۲)

۲-۳-۵. اساسی‌سازی نهاد خانواده در قانون اساسی لهستان

لهستان از کشورهایی است که در قانون اساسی خود اصل مستقلی را به حمایت از نهاد

خانواده اختصاص داده است. به موجب اصل ۱۸ قانون اساسی لهستان خانواده توسط دولت حمایت می‌شود و نهاد ازدواج فقط از راه پیوند زن و مرد شناسایی می‌شود. همچنین زندگی مشترک بدون ازدواج و ازدواج همجنس‌گرایان به رسمیت شناخته نمی‌شود. قانون اساسی لهستان از محدود قوانین اساسی در اروپاست که از فرزندان نامشروع حمایت نمی‌کند. همین موضوع سبب شده است که زندگی مشترک بدون ازدواج (هم‌باشی) در این کشور گسترش نیابد. لازم به ذکر است که کشور لهستان به همراه مجارستان تنها کشورهای اتحادیه اروپا هستند که از پذیرش بیانیه مشترک در دفاع از حقوق همجنس‌گرایان سرباز زده‌اند. قانون اساسی لهستان برای خانواده‌های پرجمعیت و یا تک‌والد کمک مالی در نظر می‌گیرد. براساس اصل ۷۱ قانون اساسی این کشور، دولت موظف است که در سیاست‌های اجتماعی و اقتصادی به مصلحت خانواده‌ها توجه داشته و اقدامات لازم را برای بهبود شرایط زندگی خانواده‌ها اتخاذ کند. قانون اساسی این کشور در اصل ۳۳ به صراحت اصل برابر جنسیتی را در همه زمینه‌ها به‌ویژه اشتغال بیان می‌کند. (قانون اساسی لهستان^۱، ۲۰۰۹)

۲-۳-۶. اساسی‌سازی نهاد خانواده در قانون اساسی سوئیس

قانون اساسی کشور سوئیس در بند یکم اصل ۴۱ از نهاد خانواده حمایت می‌کند. به موجب این اصل، خانواده مجموعه‌ای از بزرگسالان و کودکان هستند که بزرگسالان می‌توانند از زن و مرد و یا افراد همجنس باشند. برهمین اساس، زوج‌های همجنس نیز می‌توانند زندگی مشترک خود را به صورت رسمی در شهرداری‌ها ثبت کنند، اما هنوز لایحه ازدواج همجنس‌گرایان تصویب نشده است. قانون اساسی سوئیس آزادی‌های فردی از حق ازدواج و حق تشکیل خانواده را به صراحت تضمین کرده است. به موجب اصل ۱۴، دولت موظف است که برای تسهیل ازدواج و تشکیل خانواده سیاست‌گذاری‌های لازم را انجام دهد. اصل ۸ قانون اساسی کشور سوئیس، تساوی حقوق زن و مرد در عرصه‌های اجتماعی و اقتصادی را مطرح می‌کند. (قانون اساسی سوئیس^۲، ۲۰۱۴)

1. Poland constitution
2. Switzerland constitution

۲-۳-۷. اساسی سازی نهاد خانواده در قانون اساسی یونان

کشور یونان نهاد خانواده را اصلی بنیادین در حفظ و پیشرفت کشور می داند. بر همین اساس بند یکم اصل ۲۱ قانون اساسی این کشور دولت را به حمایت از نهاد ازدواج، مادران و کودکان ملزم می کند. برای حمایت از نهاد خانواده و استحکام آن در بند دوم اصل ۲۱ قانون اساسی یونان تسهیلاتی برای خانواده های پرجمعیت مانند مراقبت و حفاظت پیش بینی می کند. در این کشور، همجنس گرایان زندگی مشترک خود را ثبت می کنند، اما حق ازدواج ندارند. براساس بند دوم اصل چهارم قانون اساسی یونان، زنان و مردان حقوق برابری دارند و برابری جنسیتی به صراحت اعلام شده است. (قانون اساسی یونان^۱، ۲۰۰۸)

۲-۳-۸. اساسی سازی نهاد خانواده در قانون اساسی کرواسی

قانون اساسی کشور کرواسی اصل مستقلی را به حمایت از نهاد خانواده اختصاص داده است. به موجب اصل ۶۱ قانون اساسی این کشور، خانواده توسط دولت حمایت می شود. براساس این اصل، قوانین مربوط به ازدواج زن و مرد از سوی دولت تنظیم و تصویب می شود. در این اصل به صراحت آمده است که تشکیل خانواده و زندگی مشترک فقط با ازدواج میسر است. به موجب اصل ۶۲ قانون اساسی کرواسی دولت موظف به حمایت مالی از خانواده هاست. قانون اساسی کرواسی از معدود قوانینی (کشورهای اروپایی) است که فرزندان متولد شده از روابط خارج از نکاح را حمایت نمی کند. اصل تساوی جنسیتی و عدم تبعیض بین زن و مرد در اصل سوم قانون اساسی کرواسی به صراحت بیان شده است. (قانون اساسی کرواسی^۲، ۲۰۱۳)

۲-۴. مقایسه و تطبیق اهمیت نهاد خانواده در قوانین اساسی کشورهای مسلمان و اروپایی

با مطالعه قوانین اساسی ۱۶ کشور در مقاله حاضر این نتیجه حاصل شد که در همه این کشورها قانون گذاران در یک اصل مستقل به صراحت از نهاد خانواده و جایگاه آن در جامعه حمایت کرده است. بر مبنای اصول بنیادین در قوانین اساسی برخی از این کشورها، سیاست ها و دستورالعمل هایی وجود دارد. برای مثال در قانون اساسی آلمان

براساس بندهای دوم، سوم، چهارم و پنجم اصل ششم قانون اساسی، دولت موظف به حمایت از مادران و کودکان و سیاست‌گذاری و تصویب قوانین حمایتی در این راستاست و بدین صورت حقوق خانواده را تضمین می‌کند. در قانون اساسی کشور اسپانیا در بندهای دوم و سوم اصل ۳۹ دولت موظف می‌شود که نسبت به حقوق کودکان و مادران و بحث حفاظت و سرپرستی کودکان اهتمام ویژه‌ای داشته باشد. در قانون اساسی پرتغال نیز براساس بند دوم اصل ۶۷، دولت به اتخاذ سیاست‌هایی مانند استقلال اقتصادی و اجتماعی خانواده‌ها، حمایت از مادران و کودکان، همکاری در آموزش و پرورش فرزندان و... در حفاظت و استحکام از بنیان خانواده موظف می‌شود. براساس قانون اساسی لهستان، دولت باید در سیاست‌گذاری‌های اجتماعی و اقتصادی، مصلحت خانواده را در نظر بگیرد. براساس بند یکم اصل ۷۱ قانون اساسی لهستان، دولت از خانواده‌های پرجمعیت و خانواده‌های تک‌والد حمایت مالی می‌کند. براساس بندهای سه‌گانه اصل ۷۲ قانون اساسی این کشور دولت باید از حقوق کودکان حمایت کند. همچنین براساس بند دوم اصل ۷۱، دولت به حمایت از مادران در قبل و بعد از تولد موظف است. در مقام مقایسه با قوانین اساسی سایر کشورها باید گفت که قانون اساسی ایران جزو قوانین اساسی کشورهایی است که به موضوعات حقوق خانواده توجه ویژه‌ای داشته است، ولی همان‌گونه که در جدول شماره ۱ اشاره شده است، برخلاف کشورهای اروپایی، قوانین ایران بیشتر بر آسان کردن تشکیل خانواده و حمایت از گروه‌های خاص زنان متمرکز است. مهمترین موضوعات کلان اساسی‌سازی شده در قوانین اساسی کشورهای اسلامی و غربی مورد مطالعه در جدول شماره یک و دو ذیل آمده است.

جدول ۱

موضوعات کلان اساسی‌سازی شده در قوانین اساسی کشورهای اسلامی

ردیف	عنوان کشور	موضوعات	مستند قانون اساسی
۱	ایران	آسان کردن تشکیل خانواده استواری روابط خانوادگی قیمومت و حضانت حمایت از زنان سالخورده	اصول ۳ و ۱۰ و ۲۱ و ۲۸
۲	کویت	خانواده، اساس جامعه / اصل برابری جنسیتی برابری حقوق زن و مرد	اصل ۹ و ۲۹

۳	سوریه	حمایت از نهاد ازدواج تسهیل حضور زنان در عرصه‌های اجتماعی اصل برابری جنسیتی	اصول ۴۴ و ۴۵، ۴۶ و ۲۵
۴	عربستان	خانواده واحد بنیادین جامعه اساس خانواده بر پایه ایمان و عبودیت و اطاعت نسبت به خدا	اصل ۹
۵	بحرین	اسلامی بودن نهاد خانواده برابری جنسیتی به شرط عدم نقض قوانین اسلامی	اصل ۵ و ۱۸
۶	مصر	بنیان مذهبی و اخلاقی خانواده تکلیف حکومت بر حفظ کیان خانواده اشتغال زنان	اصول ۹ و ۱۰ و ۱۱
۷	پاکستان	تکلیف دولت به حمایت از نهاد خانواده و ازدواج برابری جنسیتی	اصول ۳۵ و ۲۵
۸	افغانستان	حمایت خانواده و ارتقای سلامت جسمی و روحی خانواده منع تبعیض	اصول ۵۴ و ۲۲

جدول ۲

موضوعات کلان اساسی سازی شده در قوانین اساسی کشورهای غربی

ردیف	عنوان کشور	موضوعات	مستند قانون اساسی
۱	آلمان	حمایت رفاهی از خانواده برابری جنسیتی کودکان خارج از نکاح	اصول ۶ و ۳
۲	اسپانیا	حمایت اقتصادی و اجتماعی از خانواده وضع قوانین در مورد چگونگی ازدواج ممنوعیت ازدواج با محارم ممنوعیت چند همسری	اصول ۳۹، ۳۲، ۱۴
۳	پرتغال	تکلیف دولت به حمایت از خانواده و سیاست‌های تشویقی تأکید بر نقش پدر و مادر	اصول ۳۶ و ۶۷
۴	ایتالیا	نهاد ازدواج حمایت مالی از خانواده‌های پر جمعیت برابری جنسیتی	اصول ۳۱، ۲۹ و ۳۷
۵	لهستان	حمایت از نهاد خانواده و ازدواج عدم شناسایی همجنس‌گرایی کمک مالی خانواده‌های پر جمعیت	اصول ۷۱، ۳۳، ۱۸
۶	سوئیس	حمایت از حق تشکیل خانواده و آزادی ازدواج تساوی حقوق زن و مرد	اصول ۴۱، ۱۴، ۸
۷	یونان	تکلیف دولت به حمایت از نهاد ازدواج تسهیلات برای خانواده‌های پر جمعیت برابری جنسیتی	اصول ۲ و ۲۱ و ۴
۸	کرواسی	حمایت دولت از خانواده تنظیم قوانین ازدواج زن و مرد حمایت مالی از خانواده‌ها	اصول ۶۲، ۶۱

۲-۴-۱. مقایسه تطبیقی قانون اساسی کشورهای مسلمان و اروپایی در موضوع ازدواج و تشکیل خانواده

در بررسی انجام شده از ۱۶ کشور شامل ۸ کشور اروپایی و ۷ کشور مسلمان، کشورهای مسلمان به دلیل برخورداری از تعالیم اسلام و شریعت اسلام، تشکیل خانواده را تنها از راه نهاد ازدواج میسر می‌دانند. در قوانین اساسی این کشورها، اساس خانواده‌ها بر حفظ ارزش‌های اسلامی و تعالیم اسلامی استوار است. نکته دیگر اینکه در این کشورها حقوق همجنس‌گرایان به رسمیت شناخته نمی‌شود و خانواده‌های اسلامی را از انحطاط و بحران مصون می‌دارد، اما در بین ۸ کشور اروپایی یاد شده، آلمان، اسپانیا، پرتغال، ایتالیا، یونان، سوئیس و کرواسی روابط خارج از ازدواج را به رسمیت می‌شناسند و حقوق کودکان نامشروع را تضمین می‌کنند. کشورهای آلمان، اسپانیا و پرتغال به افراد همجنس اجازه ازدواج می‌دهند، اما کشورهای سوئیس و یونان فقط ثبت رسمی رابطه افراد همجنس را می‌پذیرند. لهستان جز معدود کشورهای اروپایی است که زندگی مشترک بدون ازدواج (هم‌باشی) و حقوق کودکان نامشروع و همجنس‌گرایان را به رسمیت نمی‌شناسد.

۲-۴-۲. مقایسه تطبیقی قانون اساسی کشورهای مسلمان و اروپایی در موضوع فرزندآوری

قانون اساسی سوئیس در بندهای شش‌گانه اصل ۴۱ با استفاده از تأمین مسکن مناسب، فراهم کردن شغل و معاش و فراهم کردن بستر آموزش مناسب برای کودکان حمایت ویژه‌ای از خانواده‌ها می‌کند. براساس بند دوم اصل قانون ۲۱ قانون اساسی کشور یونان، دولت موظف به فراهم کردن تسهیلات اقتصادی برای بهبود شرایط خانواده‌های پرجمعیت و مراقبت از آنهاست. قانون اساسی کشور کرواسی، روابط حکومت و خانواده‌ها و روابط میان والدین و فرزندان را به خوبی تنظیم می‌کند. براساس اصل ۶۲ قانون اساسی این کشور، دولت خانواده‌ها را در زمینه‌های اجتماعی، فرهنگی، آموزشی، مالی و تمام مسائلی که برای یک زندگی آبرومندانه برای خانواده‌ها نیاز است، حمایت می‌کند. قانون اساسی ۸ کشور اروپایی مورد مطالعه، برنامه‌ها و سیاست‌های اجتماعی و رفاهی زیادی برای حمایت از خانواده‌های پرجمعیت و تک‌والد برای دولت‌ها ارائه می‌دهد.

در قانون اساسی ۷ کشور مسلمان، نسبت به حمایت اقتصادی و مالی از خانواده‌ها

برنامه‌ای ارائه نشده است، اما در کشورهای مسلمان با توجه بر اینکه دین اسلام مذهب رسمی این کشورهاست قانون اساسی بر ارزش و کرامت زن در خانواده و نقش مادری زنان تأکید می‌کند. به استثنای قانون اساسی کشور عربستان که به حمایت از حقوق مادران و کودکان اشاره نمی‌کند و فقط اصل دهم قانون اساسی این کشور دولت را به حمایت از حقوق خانواده‌ها در راستای ارتقای ارزش‌های اسلامی و عربی موظف می‌کند. قانون اساسی کشور سوریه در بند دوم اصل ۴۴ از حقوق مادران و نوزادان حمایت می‌کند. قانون اساسی کشور کویت نیز براساس اصل نهم از حقوق مادران و کودکان حمایت می‌کند. قانون اساسی کشور افغانستان و پاکستان در مورد اهمیت نهاد خانواده و الزام دولت برای اتخاذ اقدامات لازم برای بهبود شرایط خانواده‌ها دستورالعملی را ارائه نکرده است.

۲-۴-۳. مقایسه تطبیقی قانون اساسی کشورهای مسلمان و اروپایی در موضوع تساوی جنسیتی

توجه به مساوات همگانی در برابر قانون و ورود مباحث مربوط به زنان در قوانین اساسی دنیا چندان بی‌سابقه نیست. مطالعه تطبیقی قوانین اساسی ۱۵ کشور نشان می‌دهد که بیشتر این کشورها به این امر اهتمام جدی داشته‌اند. براساس بندهای دوم و سوم اصل سوم قانون اساسی آلمان، اصل ۱۴ قانون اساسی اسپانیا، بندهای یکم و دوم اصل ۱۳ قانون اساسی پرتغال، اصل ۳، ۳۷ و ۵۱ قانون اساسی ایتالیا، اصل ۳۳ قانون اساسی لهستان، اصل ۸ قانون اساسی سوئیس، بند دوم اصل ۱۴ قانون اساسی یونان و اصل ۳ قانون اساسی کرواسی اصل برابری جنسیتی به صراحت اعلام شده است. در این ۸ کشور اروپایی دولت موظف است در سیاست‌گذاری‌های اجتماعی، سیاسی و اقتصادی به مسئله برابری حقوق مردان و زنان اهتمام ویژه داشته باشد. در بررسی قانون اساسی ۷ کشور مسلمان می‌توان گفت که در قوانین اساسی کشورهای کویت، سوریه، بحرین، مصر، پاکستان، افغانستان براساس نگرشی که به زنان و حقوق زنان دارند به لفظ زن و برتری حقوق زنان و مردان اشاره شده است، اما هیچ‌گونه برنامه عملی برای تضمین اصل برابری جنسیتی و الزام دولت به رعایت این اصل در قوانین اساسی این کشورها ارائه نشده است.

۳. بحث و نتیجه‌گیری

مطالعه تطبیقی جایگاه نهاد خانواده در قوانین اساسی کشورهای مسلمان و اروپایی شامل هشت کشور از اروپا (آلمان، اسپانیا، پرتغال، لهستان، سوئیس، یونان، کرواسی) و هشت کشور مسلمان (کویت، سوریه، عربستان، بحرین، مصر، پاکستان، افغانستان) که برای نخستین بار در این مقاله بررسی و تدقیق شد برای حقوق اساسی ایران آثاری دارد. نتایج پژوهش حاضر می‌تواند مورد توجه مقنن عادی و اساسی و نهاد پاسدار قانون اساسی یعنی، شورای نگهبان در کنترل بر قوانین باشد. در حقوق ایران و با رویکرد تطبیقی با سایر کشورها باید گفت که قانون اساسی ایران جزو قوانین اساسی کشورهایی است که به موضوعات حقوق خانواده توجه ویژه‌ای داشته است و تعدادی از اصول قانون اساسی به این موضوع اختصاص یافته‌اند. همان‌گونه که در جدول شماره ۱ بحث شد طیف موضوعات در نظام حقوقی ایران برخلاف کشورهای اروپایی بیشتر بر آسان کردن تشکیل خانواده و حمایت از گروه‌های خاص (زنان سرپرست خانواده و مادران و بانوان سالخورده) زنان متمرکز است.

با بررسی پژوهش حاضر مشخص شد اگرچه تشکیل و اداره خانواده یکی از مسائل مربوط به روابط شخصی و خصوصی افراد است، اما چون خانواده واحد بنیادین جامعه و محلی است که توان تغییر فرهنگ جامعه را دارد موجب شده است که این نهاد اهمیت ویژه‌ای برای قانون‌گذاران قوانین اساسی داشته باشد و از روابط فقط خصوصی اشخاص خارج شده و به حوزه حقوق عمومی و منافع جامعه وارد شود. در قوانین اساسی ۱۵ کشور مورد بررسی (از جمله ایران) اصل مستقلی به نهاد خانواده و حمایت از آن اختصاص یافته است با این تفاوت که کشورهای آلمان، اسپانیا، پرتغال، ایتالیا و سوئیس در اصل جداگانه‌ای حمایت از نهاد خانواده را نیز تضمین می‌کنند. در این میان برخی کشورهای مسلمان در قوانین اساسی خود برای حمایت از نهاد خانواده برای دولت برنامه‌ای را ارائه نمی‌دهند. با نگاهی به اصول قانون اساسی در ایران و سایر کشورهای اروپایی و اسلامی می‌توان نتیجه گرفت که صرف اساسی‌سازی شکلی یعنی، اندارج مفهوم نهاد خانواده در قوانین اساسی کافی نیست، بلکه این امر نیازمند اساسی‌سازی ماهوی و توجه به نهاد

خانواده در سلسله مراتب هنجارهای نظام حقوقی از جمله در مجلس شورای اسلامی، شورای نگهبان، محاکم خانواده و عملکرد قوه مجریه است.

در تمامی کشورهای اروپایی مورد مطالعه پژوهش حاضر به جز لهستان، ازدواج تنها راه اتحاد بین زن و مرد نیست، بلکه زندگی مشترک بدون ازدواج (هم‌باشی) و حقوق کودکان متولد شده از این روابط را به رسمیت می‌شناسند. کشورهای آلمان، اسپانیا، پرتغال، ازدواج همجنس‌گرایان را به رسمیت می‌شناسند و تغییر در تعریف ازدواج برای پیوند دادن دو فرد همجنس به نهاد خانواده و نظم عمومی جامعه در این کشورها آسیب می‌رساند. کشورهای اسلامی با توجه به تعالیم دین اسلام، تشکیل خانواده را فقط براساس ازدواج و پیوند زن و مرد میسر می‌دانند که گام مهمی در راستای تکریم نهاد خانواده و استحکام بنیان خانواده‌هاست.

قوانین اساسی همه کشورهای مورد بررسی در پژوهش حاضر به جز کشور عربستان، در اصل مستقلی به صراحت اصل برابری جنسیتی را مطرح کرده‌اند. در قوانین اساسی کشورهای اروپایی بررسی شده به‌ویژه آلمان، پرتغال و ایتالیا در طیف وسیعی از حوزه‌ها دولت ملزم به ارتقای برابری و عدم تبعیض است. در قانون اساسی ایران نیز اصول متعددی ناظر به نهاد خانواده است. بنابراین، در یک نگاه تطبیقی می‌توان قانون اساسی ایران را از نظر توجه به نهاد خانواده در مقایسه با برخی کشورهای مورد مطالعه مناسب و مطلوب ارزیابی کرد، ولی به نظر می‌رسد سیاست تقنینی و اجرایی، واجد آسیب‌های متعدد است.

فهرست منابع

۱. پهلوانی، الهام، و محمود، گلستانی (۱۳۹۳). جنبش جانبداری از حقوق زنان در ایران و جهان. تهران: مؤسسه فرهنگی هنری انتشاراتی نگاه بینه.
۲. تقی‌زاده دوغیکلا، جواد (۱۳۸۳). مسئله اساسی‌سازی نظم حقوقی. نشریه پژوهش‌های حقوقی شهردانش، ۱۱، ۱۶۹-۱۲۲.
۳. حقیقی، معصومه (۱۳۹۵). حقوق فرهنگی زنان در اسناد بین‌المللی و منطقه‌ای قم. پایان‌نامه کارشناسی ارشد حقوق بین‌الملل. دانشکده حقوق دانشگاه قم.
۴. شریعتی، الهام، بهرامی، لیلا، و صفدرزاده، سیده فائزه (۱۴۰۲). تحلیلی بر اصل ۱۰ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران و انطباق شاخص‌های آن با قوانین ناظر بر خانواده. نشریه مطالعات حقوق عمومی دانشگاه تهران، ۱، ۵۳۳-۵۵۵.
۵. صبوچی، زهرا (۱۳۹۳). حمایت از نهاد خانواده در اسناد و رویه‌های بین‌المللی. پایان‌نامه دوره کارشناسی ارشد حقوق بین‌الملل. دانشکده حقوق دانشگاه قم.

۶. عبداللهی، حامد، و ولی، رستمی (۱۳۹۵). عملکرد دولت‌های جمهوری اسلامی ایران و جمهوری فدرال آلمان در حمایت از خانواده. نشریه اندیشه‌های حقوق عمومی، ۵(۲)، ۳۹-۵۴.
۷. عظیم‌زاده اردبیلی، فائزه، و عاطفه، ذبیحی بیدگی (۱۳۹۷). مبانی حقوق خانواده در اسلام و غرب. تهران: دانشگاه امام صادق (ع).
۸. فرهنگی، محمد حسین، روشن، محمد، و میرزایی امیرآبادی، محمدعلی (۱۳۹۳). بررسی حقوق خانواده در پرتو اصول قانون اساسی. دانشگاه آزاد اسلامی-دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی.
۹. قاضی شریعت‌پناهی، سید ابوالفضل (۱۳۸۸). بایسته‌های حقوق اساسی. تهران: نشر میزان.
۱۰. گرجی‌ازندریانی، علی‌اکبر (۱۳۸۸). تکرر و تنوع هنجاری در حقوق اساسی فرانسه. نشریه تحقیقات حقوقی دانشکده حقوق دانشگاه شهید بهشتی، ۵۰، ۳۲۴-۳۴۸.
۱۱. لانتسل، زینب (۱۳۹۸). بررسی و نقد کنواسیون رفع تبعیض علیه زنان با رویکرد دینی و فلسفی. پایان‌نامه کارشناسی ارشد فلسفه. دانشگاه قم.
۱۲. محمدزاده اصل، محمد (۱۳۹۵). تحکیم نهاد خانواده در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران با رویکرد تحقق حقوق شهروندی. همایش ملی تبیین حقوق شهروندی (دوره ۲). جهاد دانشگاهی آذربایجان غربی.
۱۳. مرادخانی، فردین (۱۳۹۷). بررسی مفهوم رویه‌های اساسی در حقوق اساسی. نشریه مطالعات حقوقی، ۳۰(۴)، ۹۹-۱۲۷.
۱۴. مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی (۱۳۹۸). سیاست‌ها و ساختار سیاست‌گذاری زنان و خانواده در سایر کشورها. آلمان. کد موضوعی ۲۷۰ شماره مسلسل ۱۶۳۹۹.
۱۵. مشهدی، علی (۱۳۹۳). اساسی‌سازی ماهوی حق بر محیط زیست در حقوق ایران و فرانسه. نشریه حقوق تطبیقی، ۲، ۵۵۹-۵۸۰.
۱۶. مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۸۰). مجموعه مقالات دفاع از حقوق زنان. قم: مؤسسه فرهنگی طه.
17. Lynnd, w. (2010) *The constitution of Marriage. and the constitutions of nations*. university of San Francisco law review, 45, 437- 480.
18. Afghanistan constitution. (2004). Available at <<https://www.constituteproject.org/countries>> last visited: 2024/5/11.
19. Bahrain constitution (2002, rev. 2017). Available at <<https://www.constituteproject.org/countries>> last visited: 2024/5/11.
20. Croatia constitution (1991, rev. 2013). Available at <<https://www.constituteproject.org/countries>> last visited: 2024/5/11.
21. EGYPT constitution (2014, rev. 2019). Available at <<https://www.constituteproject.org/countries>> last visited: 2024/5/11.
22. Germany constitution (1949, rev. 2014). Available at <<https://www.constituteproject.org/countries>> last visited: 2024/5/11.
23. Greece constitution (1975, rev. 2008). Available at <<https://www.constituteproject.org/countries>> last visited: 2024/5/11.
24. Italy constitution (1975, rev. 2012). Available at <<https://www.constituteproject.org/countries>> last visited: 2024/5/11.
25. Kuwait constitution (1962, reinst. 1992). Available at <<https://www.constituteproject.org/countries>> last visited: 2024/5/11.
26. Maktabi, R. (2016). Female citizenship and family law in Kuwait and Qatar: *Globalization and pressures for reform in two rentier states*. Nidaba, 1(1), 20- 34.
27. McClain, L. C. (2006). Family constitutions and the (new) constitution of the family. *Fordham Low Review*, 75(2). Available at: <https://ir.lawnet.fordham.edu/flr/vol75/iss2/19>
28. Millard, É. (2005). Le droit constitutionnel de la famille. *Code civil et constitution*, 65- 81, halshs-00126007.
29. Pakistan constitution (1937, reinst. 2002, rev 2018). Available at <<https://www.constituteproject.org/countries>> last visited: 2024/5/11.

30. Pariscilla, I., & Brusilla, S. (2021). constitutional provisions and women's rights: *A Comparative study of Advocacy in Argentina. Chile. Botswana and South AFRICA*. 881- 830. Available at: <https://www.wpsanet.org/papers/docs/WPSA-2016-Lambert-Scribner-2016.pdf>.
31. Poland constitution (1997, rev. 2009). Available at<<https://www.constituteproject.org/countries>> last visited: 2024/5/11.
32. Portugal constitution (1976, rev. 2005). Available at<<https://www.constituteproject.org/countries>> last visited: 2024/5/11.
33. Rabo, A. (2016). Syrian transnational families and family law. In From transnational relations to transnational laws. Oxford: *Routledge*.
34. Saudi Arabia constitution (1992, REV. 2013). Available at<<https://www.constituteproject.org/countries>> last visited: 2024/5/11.
35. Sayn, I. (2019). La constitutionnalisation du droit de la famille. *Actualidad jurídica iberoamericana*, 10, 474- 495.
36. Spain constitution (1978, rev. 2011). Available at<<https://www.constituteproject.org/countries>> last visited: 2024/5/11.
37. Switzerland constitution (1999, rev. 2014). Available at<<https://www.constituteproject.org/countries>> last visited: 2024/5/11.
38. Syrian Arab republic constitution (2012, 2017 Draft). Available at<<https://www.constituteproject.org/countries>> last visited: 2024/5/11.